

बौद्धिक संपदा हक्क आणि आदिवासी समुदायांच्या पारंपरिक हक्कासमोरील आव्हाने: एक अवलोकन

संशोधनकर्ता

प्रियंका तुकाराम गावडे

राज्यशास्त्र विभाग, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज
विद्यापीठ, नागपूर

सारांश :

बौद्धिक संपदा हक्क आणि आदिवासी समुदायांच्या पारंपरिक हक्कांमध्ये असमतोल आहे, जो विशेषतः आधुनिक जागतिकीकरण आणि कॉर्पोरेट वर्चस्वामुळे तीव्र झाला आहे. पारंपरिक ज्ञान हे केवळ आर्थिक संसाधन नाही, तर तो आदिवासींच्या संस्कृतीचा अविभाज्य भाग आहे. मात्र, विद्यमान बौद्धिक संपदा कायदे हे प्रामुख्याने वैयक्तिक नवोपक्रम आणि कॉर्पोरेट हितसंबंधांना प्राधान्य देतात, ज्यामुळे आदिवासींच्या सामूहिक ज्ञानावर आणि जैवविविधतेवर असलेला पारंपरिक हक्क दुर्लक्षित होतो. या समस्येवर उपाय म्हणून, समुदाय-केंद्रित बौद्धिक संपदा संरक्षण व्यवस्था निर्माण करणे अत्यावश्यक आहे. जैवविविधता कायद्यांचे काटेकोर पालन, पारंपरिक ज्ञानाची GI टॅगद्वारे नोंदणी, डिजिटल दस्तऐवजीकरण, आणि आदिवासींच्या सहभागाने कायदे तयार करणे यांसारख्या धोरणात्मक उपाययोजना करणे गरजेचे आहे. तसेच, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर TRIPS आणि WIPO च्या नियमांमध्ये सुधारणा करून आदिवासी पारंपरिक ज्ञानाच्या हक्कांचे अधिक प्रभावी संरक्षण करणे गरजेचे आहे. त्यामुळे आदिवासी समुदायांना त्यांच्या वारशाचे स्वामित्व मिळेल आणि न्याय्य मोबदला मिळू शकेल. संशोधक म्हणून, मी यावर भर देते की पारंपरिक ज्ञान ही केवळ बाजारातील मालमत्ता नाही, तर तो संस्कृती, ओळख, आणि समुदायाच्या अस्तित्वाचा आधारस्तंभ आहे. त्यामुळे, केवळ कायदेशीर संरक्षण नव्हे, तर आदिवासी जीवनपद्धती, त्यांची स्वायत्तता आणि सांस्कृतिक समृद्धी अबाधित राखण्यावर लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे.

बिज शब्द : बौद्धिक संपदा हक्क ,पारंपरिक ज्ञान आदिवासी समुदाय ,पेटेंट ,जैवसंपदा, सांस्कृतिक वारसा, कायदेशीर संरक्षण

प्रस्तावना (Introduction) :

भारत हा विविध संस्कृतीने नटलेला देश आहे. आदिवासी समुदाय भारतीय लोकसंख्येचा एक अविभाज्य भाग मानले जाते. त्यांना पर्यावरण आणि त्यांच्या चालीरीतींशी चांगलेच जोडलेले आहे ,म्हणजेच आदिवासी समुदायाचे मुळात पर्यावरण . निसर्ग , आणि नैसर्गिक संसाधनशी घनिष्ट नाते आहे.

मानव संस्कृतीचा विकास हा ज्ञानाच्या निर्मितीवर आणि त्याच्या हस्तांतरणावर आधारित आहे. प्रत्येक

समाजाने आपल्या पारंपरिक ज्ञानाच्या आधारे जीवनशैली विकसित केली आहे. विशेषतः आदिवासी समुदायांनी आपल्या नैसर्गिक संसाधनांच्या आधारे शाश्वत जीवनपद्धती तयार केली आहे. पारंपरिक औषधोपचार, शेतीतंत्र, हस्तकला आणि सांस्कृतिक वारसा यांसारख्या क्षेत्रांमध्ये त्यांनी मौलिक योगदान दिले आहे. मात्र, आधुनिक बौद्धिक संपदा हक्कांच्या संकल्पना या सामूहिक पारंपरिक ज्ञानाच्या संरचनेशी विसंगत असल्यामुळे अनेक आव्हाने उभी राहिली आहेत.

तसेच ,आपल्या संविधानाने त्यांना विविध अधिकार दिले असले तरी, विकसनशील समाजाच्या नियम आणि कायदांबद्दल त्यांना पुरेसे ज्ञान नसल्याने ते त्यांचे हक्क योग्यरित्या उपभोगू शकत नाहीत आणि त्यांचे संरक्षण करू शकत नाहीत. आदिवासींना त्यांच्या पूर्वाजांकडून त्यांच्या कच्च्या औषधांबद्दल, पिकांबद्दल, विविध अन्नाबद्दल... इत्यादींबद्दल विविध प्रकारचे ज्ञान आहे. त्यांना स्थानिक ज्ञान-प्राप्त उत्पादनांवर, विशेषतः काही झाडे, झुडुपे इत्यादींच्या औषधी गुणधर्मांवर प्रभुत्व आहे. परंतु आजकाल ते त्यांचे बौद्धिक हक्कांचे संरक्षण करू शकत नाहीत कारण त्यांना समाजात या नवीन समाविष्ट झालेल्या नियम आणि नियमांची माहिती नाही. बौद्धिक संपदा हक्क म्हणजे मूर्त मालमत्तेवर दिले जाणारे अमूर्त हक्क.¹ गेल्या काही दशकांमध्ये बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी आणि संशोधन संस्थांनी आदिवासी ज्ञानाचा व्यावसायिक उपयोग करून मोठा नफा कमावला आहे. तथापि, त्या ज्ञानाचा उगम आणि त्याचा वारसा जपणाऱ्या स्थानिक समुदायांना त्याचा उचित लाभ मिळालेला नाही. जागतिकीकरणाच्या वाढत्या प्रभावामुळे आणि बायोपायरेसीच्या घटनांमुळे आदिवासी समुदायांच्या पारंपरिक हक्कांवर अतिक्रमण होत आहे. त्यामुळे या प्रश्नांचा सखोल अभ्यास करणे आवश्यक झाले आहे.

या संशोधनपत्राद्वारे बौद्धिक संपदा हक्क आणि आदिवासी समुदायांच्या पारंपरिक हक्कांमधील संघर्षावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे . तसेच, या संघर्षाच्या पार्श्वभूमीवर आदिवासी समुदायांच्या हक्कांचे संरक्षण करण्याच्या उपाययोजना शोधण्याचा प्रयत्न केला आहे .

उद्दिष्टे (Objectives) :

१. बौद्धिक संपदा हक्कांचे आणि आदिवासी समुदायांचे पारंपरिक हक्क यांचे परस्पर संबंध समजून घेणे.
२. आदिवासी समुदायांच्या पारंपरिक ज्ञानाचे शोषण होण्याच्या कारणांचा अभ्यास करणे.
३. बौद्धिक संपदा हक्कांच्या संरचनेमध्ये आदिवासी समुदायांचे हक्क सुरक्षित ठेवण्यासाठी कायदेशीर आणि धोरणात्मक सुधारणा सुचवणे.
४. . बौद्धिक संपदा हक्कांवर आदिवासी समुदायांचा विरोध आणि त्यांची कायदेशीर लढाई यावर एक सखोल अभ्यास करणे.
५. आदिवासी समुदायांसाठी बौद्धिक संपदा हक्कांच्या कायदेशीर संरचनेत सुधारणा करण्यासाठी शिफारसी सुचवणे.

गृहितक (Hypothesis) :

१. आदिवासी पारंपरिक ज्ञान आणि बौद्धिक संपदा हक्क यामध्ये संघर्ष असतो.

२. बौद्धिक संपदा हक्कांच्या संरचनेच्या अंतर्गत आदिवासी समुदायांचे पारंपरिक ज्ञान आणि संसाधनांचे शोषण होत आहे.
३. आदिवासी समुदायांच्या पारंपरिक हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी बौद्धिक संपदा हक्कांच्या कायदेशीर संरचनेत सुधारणा आवश्यक आहे.

बौद्धिक संपदा हक्क आणि आदिवासी समुदायांचे पारंपरिक हक्क :

बौद्धिक संपदा हक्क (IPR) आणि आदिवासी समुदायांचे पारंपरिक हक्क यांमधील संघर्ष आणि परस्पर संबंध हे एक जटिल आणि महत्त्वपूर्ण सामाजिक, सांस्कृतिक, आणि कायदेशीर मुद्दा आहे. बौद्धिक संपदा हक्काच्या संरचनेत व्यक्ती किंवा संस्थेला त्यांच्या नवकल्पनांचा किंवा शोधांचा व्यावसायिक वापर करण्याचा हक्क दिला जातो. यात पेटंट्स (नवीन तंत्रज्ञानासाठी), कॉपीराइट (साहित्यिक आणि कलात्मक कार्यासाठी), आणि ट्रेडमार्क (ब्रँड ओळख) यांचा समावेश होतो. या हक्कांचा उद्देश हक्कधारकाला आर्थिक लाभ मिळवून देणे आणि त्यांच्या नाविन्याला कायदेशीर सुरक्षा प्रदान करणे आहे.

आदिवासी लोकांच्या बौद्धिक संपदा (IPR) हक्कां बद्दल जाणून घेण्यासाठी आपल्याला प्रथम बौद्धिक संपदा हक्कांबद्दल माहिती असणे आवश्यक आहे. आजकाल विविध औद्योगिक विकास आणि विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि कलात्मक साक्षरतेमध्ये जलद वाढ होत आहे. या प्रकारच्या कामांसाठी, लोक त्यांचे नाविन्यपूर्ण विचार आणि वेळ त्यांच्या कामासाठी देत आहेत. त्यांच्या कामाच्या नवीनतेपासून संरक्षण करण्यासाठी काही अधिकार आहेत. हे मुळात गुंतवणूकदारांच्या सर्जनशील क्रियाकलापांना प्रोत्साहन देईल आणि त्या बदल्यात त्यांना काही गोपनीयतेची हमी देईल^१

व्यक्तींना त्यांच्या कामासाठी आणि क्रियाकलापांसाठी सक्षम बनवण्यासाठी बौद्धिक संपदा हक्क महत्त्वाची भूमिका बजावतात. बौद्धिक संपदा हक्कांची अशी कोणतीही योग्य व्याख्या नाही, तथापि, हा अधिकार मुळात लोकांच्या नाविन्यपूर्ण आणि नवीन कामांना संरक्षण देतो. हा मूर्त मालमत्तेवर एक अमूर्त अधिकार आहे. विविध प्रकारचे आयपी अधिकार म्हणजे पेटंट, कॉपीराइट, ट्रेडमार्क, भौगोलिक संकेत, डिझाइन, एकात्मिक सर्किट आणि व्यापार गुपिते. जेव्हा एखाद्या व्यक्तीला हे बौद्धिक संपदा हक्क मिळतात, तेव्हा त्या व्यक्तीला त्याने पूर्वी बनवलेल्या काही उत्पादनांवर किंवा कामांवर विशेष अधिकार असतो. एखाद्या विशिष्ट उत्पादनावर तो अधिकार मिळाल्यानंतर एक व्यक्ती इतर लोकांना त्याच्या परवानगीशिवाय ते उत्पादन वापरण्यापासून प्रतिबंधित करू शकते.

तथापि, आदिवासी समुदायांचे पारंपरिक ज्ञान हे त्यांच्याशी संबंधित सांस्कृतिक आणि पर्यावरणीय प्रक्रियांवर आधारित असते. हे ज्ञान पीढी दर पीढी, घराघरांत आणि समुदायांमध्ये हस्तांतरित केले जाते. यामध्ये वनस्पतीविषयी औषधी ज्ञान, कृषी पद्धती, हस्तकला, धार्मिक रीतिरिवाज इत्यादींचा समावेश होतो. आदिवासी समुदायांमध्ये हे ज्ञान सामूहिक रूपाने उपलब्ध असते, आणि त्याला संरक्षणासाठी बौद्धिक संपदा हक्कांची संकल्पना लागू होत नाही.

बौद्धिक संपदा हक्क धारक त्यांच्या नाविन्यपूर्ण उत्पादनांवर काही नियम आणि कायदे तसेच काही

अधिकार प्रतिबंधित आणि लागू करू शकतात, त्यामुळे आयपीआर धारक प्रत्यक्ष आयपीआर धारकाच्या परवानगीशिवाय त्यांची मक्तेदारी इतर कोणीही करू शकत नाही. म्हणून या कारणास्तव, आयपीआर धारक ते उत्पादन मक्तेदारीपूर्ण वाजवी किमतीत विकू शकतो.परंतु इथे जमातीच्या लोकांच्या बाबतीत त्यांच्या कामांवर कोणत्याही प्रकारचा मक्तेदारी अधिकार नाही. म्हणून ते दुसऱ्या व्यक्तीला त्यांची उत्पादने आणि पद्धती चोरण्यापासून रोखू शकत नाहीत.

या बौद्धिक संपदा अधिकारांमुळे, ते दुसरा विचार न करता मुक्त बाजारपेठेत त्यांचे मजबूत स्थान निर्माण करू शकतात. म्हणून या आदिवासी लोकांच्या कल्पक कार्यांच्या संरक्षणासाठी बौद्धिक संपदा अधिकार आवश्यक आहेत.

परंतु, एकीकडे जगभरातील अनेक औषध कंपन्या आणि कृषी कंपन्या आदिवासींच्या पारंपरिक ज्ञानाचा वापर करून नवे औषध किंवा बियाणे विकसित करतात आणि त्यावर पेटंट मिळवतात. यामुळे पारंपरिक ज्ञानाचे व्यापारीकरण होते, तथापि या ज्ञानाचा खरा वारसा असलेल्या आदिवासी समुदायांना त्याचा कोणताही आर्थिक किंवा सामाजिक लाभ मिळत नाही. उदाहरणार्थ, भारतातील औषधी वनस्पतींवर अनेक आंतरराष्ट्रीय कंपन्यांनी पेटंट घेतले, जसे की नीम, हल्दी (हळद) आणि करंज यांसारख्या वनस्पतींवरील हक्क. ह्या वनस्पतींचा उपयोग भारतातील आदिवासी आणि स्थानिक समुदाय शतकानुशतके करत आले आहेत, पण तरीही पेटंटच्या माध्यमातून या कंपन्यांनी या संपत्तीवर आपली मक्तेदारी प्रस्थापित केली.

राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय कायदे :

भारतात पारंपरिक ज्ञानाच्या संरक्षणासाठी अनेक कायदे आणि धोरणात्मक उपाय अवलंबले गेले आहेत. काही महत्त्वाचे कायदे खालीलप्रमाणे आहेत:

1. आदिवासी लोकांच्या हक्कांवरील संयुक्त राष्ट्र घोषणापत्र (UNDRIP) :

२००७ मध्ये संयुक्त राष्ट्रांच्या महासभेने स्वीकारलेला, UNDRIP आदिवासी लोकांचे सामूहिक आणि वैयक्तिक हक्क निश्चित करतो, ज्यामध्ये त्यांचे स्वयंनिर्णय, जमीन, प्रदेश आणि संसाधनांचे अधिकार समाविष्ट आहेत⁴. ते संस्कृती, भाषा, शिक्षण आणि निर्णय प्रक्रियेत सहभाग यासारख्या मुद्द्यांना देखील संबोधित करते. UNDRIP कायदेशीररित्या बंधनकारक नसले तरी, ते आदिवासींच्या हक्कांच्या संरक्षणासाठी एक महत्त्वपूर्ण मानक मानले जाते.

2. सांस्कृतिक आणि भाषिक संरक्षण:

राष्ट्रीय कायदे स्थानिक संस्कृती, भाषा आणि पारंपारिक ज्ञानासाठी देखील संरक्षण प्रदान करू शकतात. या संरक्षणांमध्ये स्थानिक भाषांचे जतन आणि प्रोत्साहन, सांस्कृतिक वारसा जतन करण्यासाठी समर्थन आणि स्थानिक सांस्कृतिक पद्धती आणि रीतिरिवाजांची ओळख यांचा समावेश असू शकतो.

3. आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटना (ILO) अधिवेशन क्रमांक १६९:

१९८९ मध्ये स्वीकारलेला हा अधिवेशन हा एकमेव कायदेशीररित्या बंधनकारक आंतरराष्ट्रीय

दस्तऐवज आहे जो विशेषतः आदिवासी लोकांसाठी समर्पित आहे. तो आदिवासी आणि आदिवासी लोकांच्या त्यांच्या जमिनी, प्रदेश आणि संसाधनांवरील अधिकारांना तसेच त्यांच्यावर परिणाम करणाऱ्या निर्णय प्रक्रियेत सहभागी होण्याचा त्यांचा अधिकार ओळखतो. ILO अधिवेशन क्रमांक १६९ देखील आदिवासी संस्कृती, परंपरा आणि रीतिरिवाजांचा आदर करण्याच्या महत्त्वावर भर देतो^९.

4. पेसा (Panchayat Extension to Scheduled Areas) :

हा कायदा आदिवासी समुदायांच्या सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक अधिकारांना प्रोत्साहन देण्यासाठी राबवण्यात आला आहे. आदिवासी ज्ञानाचे संरक्षण आणि त्यांच्या सहभागाच्या बाबतीत हा कायदा महत्त्वाचा ठरतो.

5. FRA (Forest Rights Act) :

हा कायदा जंगलातील पारंपरिक ज्ञान आणि संसाधनांच्या वापरासंबंधी आदिवासींचे हक्क सुरक्षित करतो. आदिवासी समुदायांनी जंगलातील अनुभव आणि ज्ञानामुळे मिळवलेले हक्क संरक्षित करण्यास हा कायदा उपयुक्त ठरतो.

6. जैवविविधतेचे संरक्षण कायदा (Biological Diversity Act 2003) :

हा कायदा जैवविविधतेचे संरक्षण करण्यासंबंधी असून, पारंपरिक ज्ञानाच्या दृष्टीने आदिवासी समुदायांचा योगदान लक्षात घेतो. औषधी वनस्पतींचा आणि नैसर्गिक संसाधनांच्या शाश्वत वापराच्या पद्धतीचे दस्तऐवजीकरण करण्यास प्रोत्साहन देतो.

7. जागतिक व्यापार संघटना (WTO-TRIPS) :

जागतिक व्यापार संघटना (WTO) अंतर्गत, ट्रेड रिलेटेड आयनोटेक्चुअल प्रॉपर्टी राइट्स (TRIPS) करार पारंपरिक ज्ञानाच्या संरक्षणासंबंधी धोरणे ठरवितो. परंतु, TRIPS मध्ये आदिवासी ज्ञानाच्या विशिष्ट वैशिष्ट्यांचा पुरेपूर विचार होत नाही.

हे आंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय कायदेशीर चौकट आदिवासी लोकांच्या हक्कांचे संरक्षण आणि संवर्धन करण्यासाठी पाया प्रदान करतात, ज्यामध्ये जमीन, संस्कृती, स्वयंनिर्णय आणि निर्णय प्रक्रियेत सहभाग यांचा समावेश आहे. तथापि, या कायदेशीर साधनां असूनही, आदिवासी लोकांना जमिनीची विल्हेवाट, सांस्कृतिक धूप, भेदभाव आणि न्यायाच्या अभावाशी संबंधित आव्हानांना तोंड द्यावे लागत आहे. या चालू समस्यांना तोंड देण्यासाठी आणि जगभरातील आदिवासींचे हक्क आणि कल्याण वाढवण्यासाठी या राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय कायदांची अंमलबजावणी आणि अंमलबजावणी करण्याचे प्रयत्न अत्यंत महत्त्वाचे आहेत.

आव्हाने:

आदिवासी समुदायांच्या पारंपरिक हक्क आणि बौद्धिक संपदा हक्क यामध्ये अनेक आव्हाने आहेत.

1. कायदेशीर संरक्षणाची कमतरता: पारंपरिक ज्ञान आणि संसाधनांचे कायदेशीर संरक्षण कधी कधी कमी

असते. आदिवासी समाजांच्या परंपरागत हक्कांचे योग्य संरक्षण न करता, ते इतर व्यक्तींनी किंवा कंपन्यांनी गैरवापरू शकतात.

2. **आर्थिक शोषण:** आदिवासी लोकांच्या सांस्कृतिक आणि जैविक संपत्तीचा शोषण उद्योगधंद्यांच्या दृष्टीने होऊ शकतो, ज्यामुळे त्यांचा हक्क हाणी होतो. बौद्धिक संपदा हक्क असे शोषण रोखण्याचे एक उपाय असू शकतो, पण ते लागू करण्यामध्ये अनेक अडचणी येतात.

3. **सांस्कृतिक चोरी:** आदिवासी समुदायांच्या सांस्कृतिक धरोहराचा वापर इतर लोकांनी किंवा कंपन्यांनी करून त्यावर हक्क मिळवण्याचे उदाहरण दिसून येते. उदाहरणार्थ, त्यांच्या पारंपरिक कले, रचनांची नक्कल करून त्यावर बौद्धिक संपदा हक्क प्राप्त करणे.

4. **कायदेशीर गुंतागुंती:** पारंपरिक हक्क आणि बौद्धिक संपदा हक्क यांच्या दरम्यान कायदेशीर ताणतणाव होऊ शकतो, कारण पारंपरिक हक्क मुख्यतः वाचनानुसार, सामूहिक आणि सांस्कृतिक दृष्टिकोनातून विचारले जातात, तर बौद्धिक संपदा हक्क व्यक्तीगत अधिकारांसाठी आधारभूत आहेत.

5. **सामाजिक समज आणि सांस्कृतिक बदल:** आदिवासी समुदायांचे पारंपरिक ज्ञान आणि हक्क समाजातील मुख्य प्रवाहाने नीट समजून घेतले जात नाहीत. त्यांच्या संस्कृती आणि ज्ञानाची कदर केल्याशिवाय, या हक्कांचे संरक्षण प्रभावीपणे होऊ शकत नाही.

6. **जैवसंपत्तीवर नियंत्रण:** अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्या पारंपरिक वनस्पती आणि जैवसंपत्तीवर हक्क सांगतात, ज्यामुळे स्थानिक समुदायांना त्यांच्या नैसर्गिक संसाधनांपासून वंचित राहावे लागते.

शिफारसी:

1. स्थानिक समुदायांना बौद्धिक संपदा हक्कांबद्दल जागरूक करणे.
2. पारंपरिक ज्ञानाच्या संरक्षणासाठी स्वतंत्र कायदे लागू करणे.
3. जैवसंपत्ती आणि पारंपरिक ज्ञान यांचे व्यापारीकरण टाळण्यासाठी प्रभावी धोरणे राबवणे.
4. आदिवासी समुदायांना त्यांच्या वारशाचे संरक्षण करण्यासाठी सक्षम करणे आणि त्यांना न्याय मिळवून देण्यासाठी विशेष यंत्रणा निर्माण करणे.
5. पारंपरिक ज्ञान किंवा संसाधनांच्या वापरासाठी समाजातील सहमती मिळवणे आणि त्याच्या संरक्षणासाठी सामूहिक निर्णय प्रक्रिया सुरू करणे.
6. स्थानीय उद्योगांना प्रोत्साहन देणे, ज्यामुळे आदिवासी समुदायांच्या पारंपरिक उत्पादनांना व्यावसायिक मूल्य प्राप्त होईल आणि त्यांचा शोषण टाळता येईल.
7. आंतरराष्ट्रीय मंचावर आदिवासी समुदायांच्या पारंपरिक हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी सहकार्य साधणे. यामध्ये संयुक्त राष्ट्रसंघाचे संरक्षण किंवा नॅशनल ग्रीन ट्रिब्यूनल कडून मदत घेता येऊ शकते.

निष्कर्ष :

बौद्धिक संपदा हक्क आणि आदिवासी समुदायांचे पारंपरिक हक्क यामधील संघर्ष हा एक जटिल असा विषय आहे. बौद्धिक संपदा हक्कांच्या संरचनेतील अनेक विसंगतीमुळे आदिवासी समुदायांचे पारंपरिक ज्ञान आणि संसाधने शोषण होण्याचा धोका आहे. अशा स्थितीत, बौद्धिक संपदा हक्कांच्या प्रणालीत सुधारणा आवश्यक आहे. यासाठी कायदेशीर संरचना, जागरूकता, आणि प्रभावी धोरणे आवश्यक आहेत, ज्यामुळे आदिवासी समुदायांचे पारंपरिक हक्क सुरक्षित राहतील, व त्यांच्या कला, संगीत, हस्तकला आणि संस्कृतीने समृद्ध आहेत, योग्य मार्गदर्शन आणि कायदेमंडळाकडून मदत तसेच कायदेशीर संरक्षण मिळाल्यास त्यांना त्यांच्या कामांसाठी बौद्धिक संपदा हक्क मिळू शकतात. ते त्यांच्या कला, हस्तकला आणि पिके, औषधी वनस्पती इत्यादी विविध प्रकारच्या उत्पादनांद्वारे अर्थव्यवस्थेत योगदान देत आहेत. पण कायदेशीर सुधारणा करून त्यांच्या बौद्धिक संपदा हक्कांचे उन्नती करण्यास मदत करू शकतो, ज्यामुळे त्यांना आर्थिक लाभ देखील मिळतील, कारण त्यांना बौद्धिक संपदा हक्कांचे प्रतिबंधात्मक स्वरूप समजावून दिल्यास त्यांना उत्पादनांवर निर्बंध घालण्याचा अधिकार मिळेल. त्यामुळे इतर लोक त्यांचा वापर त्यांच्या आर्थिक फायद्यासाठी करू शकत नाहीत. आदिवासींच्या कलाकृतींना प्रोत्साहन देऊन आणि कला, हस्तकला आणि आदिवासींच्या कपड्यांचे जागतिकीकरण करून, आपण त्यांना जगात ओळख मिळवून देण्यास मदत करू शकतो. अशा प्रकारच्या मदतीमुळे त्यांना फायदा होईल..

संदर्भसूची :

- प्रज्ञा पारमिता मोहंती, <https://theamikusqriac.com/uplifting-the-intellectual-property-rights-of-indian-tribes/>
- <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/jwip.12266>
- BYJUS EXAM PREPARATION, <https://byjus.com/free-ias-prep/major-tribes-in-india/>, (may १०, २०२३)
- https://riojournal.com/lib/ajax_srv/article_elements_srv.php?action=download_pdf&item_id=15111
- <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00335630.2024.2315043>
- World Intellectual Property Organization (WIPO). (2001). "Intellectual Property and Traditional Knowledge." WIPO Report.
- <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13642987.2019.1677612>

